

MANĀKĪB AL-‘ĀRĪFĪN’İN SAN’AT TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERİ¹

TAHSİN YAZICI

Manākib al-‘ārifin’in, başta tasavvuf tarihi olmak üzere, tarih, sosyoloji ve psikoloji ilimleri bakımından arzettiği ehemmiyete muhtelif vesilelerle temas edildiği için, bu konuşmamda, eserin bu yönleri bir tarafa bırakılarak, sadece san’at tarihi ile ilgili tarafları ele alınacaktır.

Malazgirt savaşının, her zaman için övünmeye değer parlak neticesi, bize yeni bir vatan kazandırmış olmakla kalmamış, islâmî akidelerle birlikte eski bozkır yaşayış ve telâkkilerinden tamamiyle farklı düşüncesi, edebiyatı ve dünya görüşü ile toprağa bağlı bir topluluk haline gelmemizi ve bu suretle yerleşik bir medeniyet unsuru olarak dünya tarihi içinde mühim bir yer işgal etmemizi sağlamıştır. Filhakika muhtelif kültürlerin birbirleriyle temas ettikleri bu ülke, Türk hâkimiyeti altına girdiği ilk devirlerde, halkı ve düşünce tarihi bakımından kozmopolit bir mahiyet arzettiği için, taassup hislerinden uzak, geniş felsefî düşünceleri benimsemeye elverişli idi. XII. asrın ikinci yarısından itibaren, burada başlayan fikrî hareketler, XIII. asırda pek çok büyük şahsiyetin yetişmesine vesile oldu. Fetih sırasında cereyan eden savaşlar esnasında yıkılmış olan yerlerin yeniden yapıldığı ve bunlara yenilerinin ilâve edildiği XIII. asırda, bilhassa gelişen bir ticarî hayatın da yardımı ile Anadolu’da gerek ilim, gerek san’at bakımından büyük bir gelişme olmuştur. I. Alâeddin Keykubad’ın, devrin imkânları nisbetinde mükemmel sayılabilecek devlet idaresi İslâm ülkelerinde bulunan birçok bilgin ve sanatkârın Anadolu’ya akın etmesine vesile oldu. Nitekim, çağının sayılı sûfi-âlimlerinden Şihâbeddin-i Suhreverdî, yine kendisi kadar meşhur olan Necmeddîn-i Râzî’ye yazmış olduğu bir mektubunda, ilim ve san’at dostu Alâeddin Keykubad’ın yanına gitmesini tavsiye etmektedir. Gerçekten de Anadolu’ya gelmiş bulunan bu âlimler, burada bü-

¹ Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu’nun 14 Nisan 1971 tarihli toplantısında okunmuştur.

yük bir saygı ile karşılandıkları gibi, bunlar adına, muhtelif medrese ve hankahlar yaptırılmak suretiyle ülkenin mimârî bakımından gelişmesini sağlayan eserler vücuda getirilmiştir. *Manâkıb al-‘ârifîn*, muhtelif meslek erbabına tahsis edilen binalar ve tipleri hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre, hükümdar ve emîrler için saraylar, âlimler için medrese, tacirler için hanlar, ayak takımı için zaviyeler ve yabancılar için de mastaba (misafirhane) lar yapılmıştır. Ancak bu tip binaların bir çoğunun sadece isimleri bilinmektedir. Bunlardan Atabekiye, Muineddin Pervâne, Lala medreseleri, Ruzbih, Zincirli, Şekerciler, Sahib İsfehânî, Ziyaeddin Vezir hanları, Postîndûzan (Kürkçüler), Hâce Ömer, Develi, Zirva, Kalıçe hamamları gibi mimarî eserlerden bu gün pek azı kalmıştır.

Manâkıb al-‘ârifîn'de mimarlık tarihi ile ilgili bu kayıtların yanında, resim san'atının da oldukça gelişmiş olduğuna dair tafsilâtli bilgi bulunmaktadır. İslâm dünyasında muhtemelen taassubun artmaya başladığı bir devirde günah sayılan tasvîrin yani resmin, Konya ve havalisinde her hangi bir tepki ile karşılanmadığı, yine *Manâkıb al-‘ârifîn*'de, dolayısıyla anlatılan bazı hâdiselerden istihrac olunmaktadır. Nitekim, tıpkı bu günkü ressamlar gibi atölyesi bulunan ressamların mevcut olduğu, bunlara kendi resimlerini yaptırmak isteyenlere rastlandığı, bizzat Mevlânâ'nın poz vererek kendi resmini yaptırması ile sâbittir (I, 425). Aynuddevle-i Rûmî'nin yapmış olduğu yirmi pozdan ibaret bulunan bu resimlerden, birinin, bir gün bulunması, Mevlânâ'nın gerçek sîması hakkında bir bilgiye sahip olmamızı mümkün kılacaktır.

Manâkıb al-‘ârifîn'de o devirdeki halıların değerleri hakkında da bilgi vardır. Filhakika, bu bilgilere göre, Anadolu halıları İran halıları ile rekabet edebilecek bir değerde idi. Mevlânâ'nın yakın halifelerinden Salâheddin-i Zerkûb'un kızını evlendirmek bahis konusu olduğu zaman, Mevlânâ, Muineddin Pervâne'nin hanımı Gürci Hatun'a bir kadın gönderip, bu kızın cehazının temini hususunda kendisinin de yardımında bulunmasını reca etti. Bu münasebetle Gürci Hatun'un gönderdiği hediyeler arasında yer alan eşyanın adları, muhtelif san'at kolları ile halıcılık hakkında yeter derecede bir fikir vermektedir. Nitekim gelen hediyeler arasında, çeşitli kumaşlar, kıymetli kúpeler, yüzükler, altın tac, ibrikler Gürci ve Şîraz halıları ile aynı değerde bulunan Aksaray halıları ve mutfak takımı olarak ta sini, tepsi, kazan, bakır ve porselen kaplar, havan ve şamdanlar yer almakta idi.

Manāķib al-‘ārifin’de, o devirdeki müzik ve raks san’atlerine dâir de oldukça ilgi çekici kayıtlara rastlanmaktadır. Filhakika, bazı muhitlerce âdeta haram sayılmış bulunan müzik ve raksın, o devirde dikkate değer bir şekilde rağbet gördüğüne şahit olmaktadır. Daha ziyade dinî bir vecdin ifadesi olan semâ’, yâni güzel ses dinleme sûretiyle raks etme, bu devirde, âdeta eğlenceli bir ziyafet mahiyetinde idi. Ziyafetle birlikte bir nevi konser mahiyetinde olan bu eğlenceler, sâdece erkeklere has bir şey de değildi. Nitekim bu gibi toplantıların kadınlar tarafından da tertip edildiği görülmektedir. *Manāķib al-‘ārifin*’de, devlet ricalinin hanımları tarafından tertip edilip, Mevlânâ’nın da davet edildiği böyle bir konser oldukça teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır: çalgıcı ve şarkıcı kadınlar çalıp söylemekte Mevlânâ da, oradaki kadınlar tarafından çiçek yağmuruna tutulmak sûretiyle sabahlara kadar raks etmektedir.

Toplu halde icra edilen konserlerdeki erkek san’atkârlardan Zeki isminde meşhur bir neyzen ile kadın müzisyenlerden Tâvus-i Çengi’nin adı bilinmekte ve bu hanımın harp çalmaktaki maharetinden sitayişle bahsedilmektedir. Esasen Mevlânâ’nın kadın ve erkek münasebetleri hakkındaki düşünceleri, bu devir Anadolu’sunda böyle müsaid bir ortamın mevcut olabileceğini açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim, kadınların örtünüp örtünmemesine dair sorulan bir suale, o, kadınları örtülü tutmanın, kadın ve erkeğin birbirlerine karşı besledikleri duyguları keskinlemekten başka bir işe yaramadığını ifade etmek suretiyle, âdeta bu günkü bazı gerici çevrelere de gereken cevabı vermiştir.

Yine bu devirde kullanılan müzik âletlerinden *beşâret* adı verilen bir âletten de bahsedilmektedir ki, bunun mahiyeti ve adı hakkında mevcut kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu arada rebabta da bir yenilik yapıldığına, mevcut tellerine bir ilâvede bulunulduğuna dair bir kayıt da vardır.

Manāķib al-‘ārifin, esasen bu devir edebiyatını temsil eden Mevlânâ ve etrafındakilerin hal tercümeleri için kaleme alındığından, bu hususta fazla bir şey söylemeyeceğim.

İktisadî refahın ve düşünce özgürlüğünün ve düzenli bir devlet idaresinin hâkim olduğu bir sahada gelişme imkânı bulan güzel san’atların, bu şartların gittikçe yok olmasıyla inhitata uğradığı malûmdur. Nitekim Eflâkî, Alâeddin Keykubâd’ın vefatından sonraki devirlerin

hususiyetini, Alâeddin Keykubâd'a atfedilen şu rüya ile ifade etmektedir: Alâeddin Keykubad, bir gece, rüyasında, başının altından, göğsünün gümüştan, göbeğinden aşağısının tunçtan, kalçasının kurşundan, iki ayağının ise, kalaydan olduğunu görür ve rüyasını Sultanülulemâ Bahâeddin Veled'e yorumlatır. Şeyh te "Sen dünyada olduğun müddetçe, insanlar rahat ve altın değerinde olacaklar, oğlunun zamanı senin zamanına nisbetle gümüş, torunun zamanı tunç ve ondan sonrakiler zamanında ise, daha aşağı derecede bulunacaklardır" der. Sonraları, gelişen hâdiselerden mülhem olarak uydurulmuş olan bu rüya, maalesef tarihî hakikatlere tıpatıp uygun düşmektedir? Filhakika, Alâeddin Keykubad'dan sonra, yerine geçenler kendisi ayarında olmadıkları gibi, Moğol istilâsı da bu çöküntünün hızlanmasına sebep olmuştur.

Sözlerime son verirken, bize bu cennet misali yurdu ilk defa kazandıran Alp Aslan'ın ve ikinci defa kurtarıp, çizdiği misak-i millî hudutları ile, burasını anavatanımız hâline getiren ve tek gayesi içinde yaşayanları çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek olan ölmez Atatürk'ün aziz hatıralarını minnet ve şükranla anmayı bir vazife bilirim.